

HALISTEN TEOLLISUUSHISTORIA, OSA 3/4

Aurajoen Halisten koskialueelta löytyvät Suomen teollisuuden juuret yli kuuden vuosisadan takaa. Apteekkari Erik Julin nosti toiminnan huippunsa 1800-luvulla. Vesilaitokselle alue siirtyi 1900-luvulla.

Sisällysluettelo

HALLINTO KOETTIIN ONGELMAKSI	1
LAITOKSET MAISTRAATILTA KAUPUNGIN VANHIMMILLE	1
ERIK JULININ AIKA ALKAA	2
JULIN KÄYNNISTÄÄ KUNNOSTUSTYÖT.....	3
SUURI SYYSTULVA TEKEE TUHOJAAN	4
TEOLLISUUSALUE KOHENEEE	4
UUTUUKSINA VÄRIJAUHOTEHDAS JA LUUJAUHOTEHDAS	5

Hallinto koettiin ongelmaksi

Suomen sodasta, vuodesta 1809, lähtien Halisten myllyt olivat huonossa kunnossa ja varsin tuottamattomia. Rakennukset olivat ränsistyneet, padot osin epäkunnossa ja myllyjen jauhinkivet loppuun käytettyjä.

Kaupungin maistraatti vastasi Halisten laitosten hallinnosta. Maistraatti teki esitykset korjausten ja investointien määrärahoista kaupungin vanhimmille, elimelle, joka koostui kauppiaista ja käsityöläisistä. Elin vastasi kaupungin taloudesta.

Kaupungin vanhimpia häiritsi se, että he joutuivat myöntämään varoja myllylaitosten korjauksiin, mutta laitosten tuotto meni kokonaisuutena maistraatin palkkaukseen. Toisin sanoen vain maistraatti hyötyi korjauksista.

Laitokset maistraatilta kaupungin vanhimmille

Kaupungin vanhimmat päättivät korjata tilanteen. Tavoitteena oli yksinkertaistaa hallintoa ja vähentää näin kaupungille aiheutuvia kustannuksia.

Asiaa koskevat neuvottelut käynnistyivät 21.8.1822 maistraatille osoitetulla kirjelmällä, jossa esitettiin laitosten hallinnon uudelleen järjestelyä. Kirje oli laadittu kaupungin vanhimman, nahkurimestari, tehtailija **Christoffer Richterin** nimissä.

Neuvottelut Halisten laitoksia hallinnoineen maistraatin kanssa olivat ilmeisesti vaikeita. Laitoksethan olivat olleet jo noin kaksisataa vuotta maistraatin hallinnassa.

Neuvotteluissa päästiin kuitenkin sopimukseen, joka allekirjoitettiin molemmin puolin 24.9.1823. Keisarillinen Senaatti vahvisti sen 19.11.1823, ja se astui voimaan seuraavan vuoden alusta, 1.1.1824.

Sopimuksen mukaan Halisten koski ja sen laitokset tulivat suoraan kaupungin vanhempien vastuulle. Näin maistraatti menetti oikeutensa laitosten tuottoon. Korvauksena tästä kaupunki maksoi maistraatin palkkaukseen vuosittain 150 tynnyriä riihikuivaa tai vastaavan summan rahaa.

[Erik Julinin aika alkaa](#)

Kun sopimus syntyi, kaupungin vanhimmat aloittivat laitosten vuokraajan hakemisen. Tavoitteena oli saada aikaan pitkäaikainen 50-vuotinen vuokrasopimus aina vuoteen 1874 saakka.

Vuokraoikeus huutokaupattiin 15.12.1823 kaupan ehdot täyttävälle parhaimman tarjouksen antavalle vuokraajalle. Vuokraehtoihin kuuluivat muun muassa:

- Vuokra olisi maksettava riihikuivana rukiina kaksi kertaa vuodessa touko- ja joulukuussa.
- Vuokranmaksukyvyystä olisi esitettävä kaksi takuumiestä 10 vuoden välein, muutoin sopimus olisi rauennut.
- Kaikki kunnossapitotyöt teiden kunnossapitoineen tulisivat vuokraajan vastuulle.
- Vuokraajalla olisi oikeus rakentaa uusia rakennuksia alueelle.
- Korjaustarpeet määriteltäisiin vuokra-ajan alkaessa ja päättyessä erikseen pidettävissä katselmuksissa.
- Vuokraajalla olisi oikeus siirtää vuokraoikeus edelleen samoilla ehdoilla, mihin hän oli itse sitoutunut.

- Jos sopimus päättyisi vuokraajasta johtuvista syistä, vuokraaja joutuisi korvaamaan kaupungin mahdollisista taloudellisista menetyksistä, jos uusi vuokrasopimus osoittautuu kaupungille purkautunutta epäedullisemmaksi.

Sopimusehdot osoittautuivat varsin toimiviksi, koska niitä noudatettiin myös myöhemmin vuokraussopimuksissa pienin muutoksin aina 1930-luvulla saakka eli yli sata vuotta.

Apteekkari **Erik Julin** tarjosi vuokrasopimuksesta eniten eli 110 tynnyriä ruista vuosittain. Kaupunki teki hänen kanssaan myöhemmin sopimuksen huutokaupan ehdoilla.

Noin sata vuotta aikaisemmin, vuonna 1722 kauppias **Gustaf Wittffootherin** ja maistraatin välisessä sopimuksessa vuokraoikeusvastike oli 200 kuparitaalaria sekä 30 tynnyriä ruista 20-vuotisesta sopimuksesta. Silloin mukana vuokrattaviin laitoksiin kuului myös verkavalkki, joka Julinin sopimukseen ei kuulunut, vaan sen vuokraoikeus lienee kuulunut edelleen purjekangastehtaalle.

Julin käynnistää kunnostustyöt

Julinin ajan alkukatselmuksessa 6.2.1824 kirjattiin alueen laitteet ja rakennukset. Maarian puolen laitokset ja tilat olivat:

- vuonna 1819 rakennuttu myllärintupa,
- 1700-luvulla rakennettu myllyrakennus, jossa oli kahdessa kerroksessa neljä paria myllynkiviä, ryynikone ja sihtejä, sekä työkalutilat ja viljalaarit, ja
- myllyn vieressä vuokrasopimuksen ulkopuolelle jäänyt valkkimylly.

Nummen puolella oli vastaavasti:

- samanlainen myllärintupa kuin Maarian puolellakin,
- kaksikerroksinen myllyrakennus, jossa oli kolme myllykiviparia, sekä työkalutilat ja viljalaarit.

Kosken yli johti puinen pato, jonka päissä oli kiviset suojamuurit.

Ensimmäisiä kunnostustöitä oli padon korjaaminen Nummen puolelle. Tukit korvattiin isoilla kivillä, jotta padosta saataisiin kestävämpi.

Julin syvennytti ensi töikseen vuoden 1824 kesällä veden juoksutusuomia kalliolouhoksin. Näin myllyjen tehoa voitiin kasvattaa suuremman putouskorkeuden avulla.

Suuri syystulva tekee tuhojaan

Julinin aika Halisissa alkoi kohtalokkaasti. Jo ensimmäisen vuokravuoden syksyllä 1824 suuri marraskuinen syystulva rikkoi Maarian puoleisen vanhan padon, joka taas vuorostaan vei menessään Maarian jauho- valkkimyllyt rakennuksineen. Kuolonuhriltakaan ei vältytty.

Tapahtumat johtivat pitkäaikaisiin selvittelyihin. Purjekangastehtaan edustaja, laamanni **Johan Heurlin** vaati kaupungilta korvausta myrskyssä tuhoutuneesta valkkimyllystä ja sen rakennuksista. Heurlin väitti, että padon rikkoutumisen syytä oli sen huono kunto. Sopimuksen mukaan taas tämän kunnossapito kuului kaupungin vastuulle. Tämän kaupunki kuitenkin kiisti.

Tapauksessa kuultiin myös todistajia. Heidän mukaansa vesi oli murtautunut huonokuntoisen padon läpi ja padon tukit olivat vuorostaan rikkoneet valkkimyllyn, joka oli sitten huuhtoutunut veden mukana.

Myös Julinin edellisen kesänä tekemien kunnostustöiden epäiltiin olleen osasyynä suuriin vahinkoihin. Nummen puoleisen padon uusimistyöt synnyttivät kiistaa näet siitä, ylittikö padon korkeus sallitun rajan. Epäiltiin, että vesiuomien louhintatyöt ja mahdollisesti liian korkea pato yhdessä saivat aikaan suuret tuhot. Asiaa käsiteltiin pitkään lääninhallituksessakin. Vaatimuksia Julinia kohtaan esitettiin nimittäin vielä vuonna 1838.

Teollisuusalue kohenee

Hankalasta alusta huolimatta Erik Julinin alkuaika merkitsi Halisten laitoksille nousukautta ja toiminnan aivan uudenlaista aktivoitumista. Hänen kauttaan voineen pitää perustellusti Halisten kosken teollisuuden kukoistuskautena.

Julin loi Halisten koskelle teollisuusalueen. Joen rannat rakennettiin täyteen. Julinin aikaiset rakennukset olivat käytössä 1900-luvulla saakka. Nykyisin niistä on jäljellä vielä myllärin tupa ja sen edessä oleva maakellari valkkimyllyn Maarian puoleisella rannalla.

Julin uudisti Maarian puolella jauhomyllyn kokonaan. Hanke tuli valmiiksi vuonna keväällä 1825. Mylly sai nimen Isomylly. Sen pituus oli 25 metriä, leveys 16 metriä ja keskikorkeus 11 metriä. Siihen kuului kolme vesipyörää, jotka käyttivät kaikkiaan 9 jauhinkiviparia. Laitokseen kuului vielä muun

muassa kaurarouhin, kaksi hissijärjestelmää, sirkkelisaha, kaksi ryynilaitosta, kaksi vehnäsihtiä ja viskuri. Kaikki laitteet saivat voimansa vesipyöristä erilaisten voimansiirtojärjestelmien avulla. Isomyllyä laajennettiin vuonna 1855, jolloin sinne rakennettiin lisää vielä vehnämylly.

Uutuuksina värijauhotehdas ja luujauhotehdas

Nummen puoleinen jauhomylly uudistettiin ja sen käyttötarkoitusta muutettiin perin pohjin vuonna 1826. Siitä tehtiin **värijauhotehdas**, jossa oli myös muunlaista toimintaa, mutta ei ilmeisesti enää jauhomyllyä. Laitteistona siinä oli kaksi vesiratasta voimanlähteenä, kaksi paria jauhinkiviä, hampun tamppauslaite kuitujen vanuttamiseen, kolme vasaraa ja messinkiseulaa liidun valmistamiseen sekä kaksi kirvestä brasilianpuun pilkkomiseen.

Brasilianpuuta käytettiin punaisen väriaineen valmistamiseen, siksi sitä kutsuttiin myös nimellä punapuu. Sitä on käytetty myös rohdoksena. Tehdas käytti raaka-aineena myös ns. värihiekkää, josta raspaamalla saatiin jauhetta värjäyskäyttöön. Siellä valmistettiin myös valkoista liitua niin palana kuin hienoksi tampattua.

Vuonna 1836 valmistui Nummen puolella **luujauhotehdas**. Luujauho on yksi kaikkein vanhimmasta lannoitteista ja luultavasti vanhin kaupallinen lannoite.

1800-luvun alkupuolella Suomesta myytiin luujauhoa myös ulkomaille muun muassa Englantiin 600 tonnia. Lienee mahdollista, että Julinin luujauhotuotetta valmistettiin myös vientitarkoitusta varten. Nykyisin tämän tyyppistä tuotetta käytetään vuositasolla noin 3500 tonnia Suomessa (ks. <http://www.elosato.fi/artikkeli.pdf>). Tämä ns. lihaluujauho hyväksyttiin virallisesti EU:n asetuksella lannoitteeksi vuonna 2006. Luujauhosta valmistetaan myös luuliimaa, ns. kuumaliimaa, jota erityisesti huonekalupuusepät ovat käyttäneet.

Julinin luujauhotehtaassa olivat seuraavat laitteet: yksi vesiratas, joka käytti valurautaista luunmurskaajaa, kahdeksaa liitutamppia, jauhinkiviä, leikkuria ja hissiä. Kuten arvata saattaa, luujauhotehdas oli ympäristöhygienian kannalta vaikea laitos varsinkin kesäkausina hajun ja hyönteisten takia.

Kosken rannoille syntyi tehdasrakennusten lisäksi niin varasto- ja muita tuotannon aputiloja kuin työntekijöiden asuintiloja karjasuojineen. Asukkaita alueella oli satakunta.

Julin uusi padon vuonna 1837 entistä vankkarakenteisemmaksi. Kyseisenä vuonna tavallista rajumpi jäiden lähtö rikkoi hänen aikaisemmin korjaamansa kivisen padon. Hän suunnitteli silloin myös teräsvaijeriin tukeutuvan sillan rakentamista yli Halisten kosken. Silta jäi ilmeisesti kuitenkin rakentamatta.

Timo Leinonen